

ANN VAN SEVENANT

Filosofie
Denkbeelden
en
in dialoog
fictie

Klement

Filosofie en fictie

Denkbeelden in dialoog

ANN VAN SEVENANT

Klement

www.uitgeverijklement.nl
© 2018 Ann Van Sevenant / Uitgeverij Klement, Utrecht
Alle rechten voorbehouden.

Ontwerp omslag: Geert de Koning
Opmaak binnenwerk: Gewoon Geertje

ISBN paperback 978 90 8687 271 8
ISBN e-book 978 90 8687 273 2
NUR 730

Inhoud

<i>Woord vooraf</i>	7
FILOSOFISCH ESSAY	
Levenskeuzes	13
<i>Wat is er gebeurd?</i>	13
<i>Twee tendensen</i>	15
<i>Primordiale keuze</i>	17
<i>Zelfregulering</i>	22
<i>Existentieel regeneratievermogen</i>	26
Denkbeelden	31
<i>Denkbeeld en mensbeeld</i>	31
<i>Groeien en ontgroeien</i>	33
<i>Nabijheid en verte</i>	37
<i>De metafoor van de draad</i>	41
<i>Verteliefde en denkbeelden</i>	44
<i>Draadloze wereld</i>	49
Vriendschapsliefde	55
<i>Sterrenvriendschap</i>	55
<i>Voltaïsche vriendschap</i>	58
<i>De twee-eenheid van vrijheid en noodzaak</i>	62
<i>Keuzevrijheid</i>	66
<i>Als dubbelsterren</i>	70

DIALOOG I. DE SPELD, DE DRAAD EN DE RAND 77

De speld 79

1. Ontmoeten 79
2. Pijn 84
3. Ziek 88
4. Eenzaam 93

De draad 98

5. Verbinden 98
6. Zeven 107
7. Toeverlaat 115
8. Uiteen 121

De rand 130

9. Onzeker 130
10. Niet te geloven 141
11. Denkmantel 149
12. Randverschijnselen 156

DIALOOG II. DE NACHT ALS NAAISTER DER STERREN 169

1. Dag en nacht 171
2. Naaister aan het woord 178
3. Dichtend 180
4. Sterren plukken 188
5. Onklaar 190
6. Wat niet vergaat 196
7. Weg van misstappen 198
8. Naar een ster toe 204
9. De nacht teruggeven 206
10. De voltalligheid der sterren 217
11. Sterrenvriendschap 220
12. Slapende naaister 236
13. In de sterren geschreven? 239

Woord vooraf

In het begin was de fictie. In het meervoud. Steeds meer fictie zag het daglicht. Zo begon de mens te dromen. Mythische scheppingsverhalen volgden elkaar op. Er kwam maar geen einde aan. Iedereen werd in staat geacht de wonderbaarlijke vertellingen op te vangen. Hoe langer hoe meer slaagde de mens erin om de kosmische scheppingsverhalen een wijsgerige invulling te geven. Hij bleef ze vernieuwen en er een nieuwe betekenis aan geven.

Dat geldt vandaag nog steeds. We verzinnen het verhaal dat het best bij ons past en brengen er de nodige wijzigingen in aan. Dag na dag. Jaar na jaar. Sommigen onder ons schrijven die verhalen op. Ze vertrouwen hun ideeën toe aan dagboeken of blogs. Professionele schrijvers maken er dan weer hun hoofdactiviteit van. Auteurs van fictieboeken ervaren het als een noodzaak om hun denkwereld dankzij uitgevonden personages te verlevendigen. Ze houden er simpelweg van om verhalen te verzinnen en lezers mee te nemen naar een parallelle werkelijkheid.

Vrij vroeg ben ik me van het beeldende karakter van onze denkwereld bewust geworden. Dat besef kwam in me op rond mijn tiende. Op een nacht keek ik naar de volle maan en was erdoor gefascineerd. Het leek alsof ik ernaartoe kon worden gezogen en ik wenste op te gaan in de glorie van dat hemelse licht. Rond mijn veertigste deed zich een soortgelijk verschijnsel voor met de zon die in februari laag aan de horizon stond. Deze twee ogenblikken lieten een diepe indruk op me na. Ze veranderden mijn kijk op de wereld. Samengevat komt het hierop neer: vreemde ervaringen scherpen onze aandacht voor de denkbeelden die we onbewust in ons meedragen. Ze beïnvloeden ons individuele mensbeeld of wereldbeeld.

Verschillende filosofen maken gebruik van denkbeelden die inmiddels collectief zijn geworden. Om hun abstracte theorieën begrijpelijk te maken, doen ze een beroep op ons voorstellingsvermogen. Denk bijvoorbeeld aan de allegorie van de grot van Plato, het scheermes van Ockham, de weddenschap van Pascal, de koorddanser van Nietzsche of het gereedschapskistje van Foucault. De theorieën van deze denkers zijn gericht op bedachtzaamheid en vallen natuurlijk niet te vergelijken met literaire of filmische fictie, die vooral uit is op vervoering. Toch rijst steeds meer het vermoeden dat filosofie niet vrij is van fictie en verbeelding. De doelstelling is er niet de beleving of de sfeerscheping, maar het opzoeken van de zolder of de kelder van ons bestaan. We komen er misschien niet graag. Te rommelig, te duister, of te onaantrekkelijk?

Het is niet eenvoudig om de denkbeelden die we hanteren te achterhalen. Anders dan symbolen of archetypen die op algemeenheden gestoeld zijn, geven we denkbeelden een uiterst persoonlijke invulling. Ze zijn misschien beïnvloed door de grote verhalen van de filosofen, door afbeeldingen als Adam en Eva in de tuin van Eden, door de homo universalis van Da Vinci, of door het Newtoniaans wereldbeeld of het Darwinistisch mensbeeld. Maar er bestaan ook minder vanzelfsprekende oorden in het menselijk brein. Ze vormen de uitvalsbasis voor een individuele zoektocht naar de meer duurzame onderdelen van ons bestaan. Filosofie kan aanzetten tot het ontspinnen van persoonlijke denkbeelden die nauw met onze levenswandel verbonden zijn.

De eerste dialoog in dit boek vertolkt de denkgroeisels die zich meester maken van een jong meisje en een oudere vrouw. Ze getuigen van een dubbele blik die hun hele bestaan inneemt, maar hen niet verhindert om wat dichterbij zichzelf te komen. Dankzij een existentieel dubbelzicht komen de twee vrouwen oog in oog te staan met de werkelijkheid. Ze kunnen niet langer eenogig naar iets kijken. Alles ont-dubbelt zich voor hun ogen, want elke gedachte is vergezeld van een bijgedachte. Hun gewone waarneming wordt verrijkt met denkbeelden. De wijze waarop ze de dingen benaderen, wint daardoor aan belang. Ze krijgen in de gaten dat deze minstens even belangrijk is als de dingen zelf.

In de tweede dialoog komt de zelfperceptie minder aan de orde. Beide personages bevinden zich in een verder gevorderd levensstadium en laten een verborgen vermogen zien dat ze pas op latere leeftijd leer-

den kennen. Het was al die tijd latent van kracht en loodste hen zonder dat ze het wisten door vele moeilijke momenten heen. Langzaam-aan komen de personages dat vermogen op het spoor. In hun aparte vriendschapsband krijgt het concreet gestalte en het wordt vertegenwoordigd door de 'naaister der sterren'. Zij waakt over de mentale regeneratie, die minstens even fundamenteel is als de vernieuwing van onze huidcellen, haren of organen. Het existentiële regeneratievermogen is gigantisch, maar het komt zo weinig aan bod in ons dagelijks leven.

Het inleidend essay behandelt een aantal overheersende denkbeelden in het filosofische landschap. Ze zijn doorslaggevend voor onze opvattingen over liefde, vrijheid, schoonheid, vriendschap. Denkbeeldig te werk gaan is niet de kloof met de werkelijkheid vergroten of verkleinen, maar de schemerzone tussen droom en werkelijkheid opzoeken, het grensgebied tussen verzinsels en waanbeelden aftasten, leren schipperen tussen feit en mythe. De stem van de innerlijke aansporing vertelt ons inventief om te gaan met beperkingen, niet terug te deinzen voor wat op het eerste gezicht onmogelijk lijkt. Ze laat ons speuren naar een levensvatbaar zelfvertrouwen. Dat komt ook onze relaties ten goede. In contacten waar openheid vooropstaat, kan een vastgeroest denkbeeld zich transformeren. Het kan mensen samenbrengen om over hun geliefkoosde denkbeelden te converseren. Zo bijvoorbeeld was tot voor kort 'liefde die niet vergaaf' één van de meest levendige ficties. Samen met de wens dat ons bestaan niet voor niets is, dat we iets voor elkaar kunnen betekenen. Het filosofisch denkkader waarvan sprake is in het essay, staat ons toe om mensbeelden, wereldbeelden en toekomstbeelden te toetsen aan de werkelijkheid en om nieuwe denkbeelden te testen.

Misschien wordt die laatste oefening naar de achtergrond gedrongen in samenlevingen waar het nuttige vooropstaat. Waar de dreiging van degenererende processen zich duidelijk aan alle dingen opdringt. Die dreiging is er vooral, en paradoxaal, nu levensverlengende praktijken steeds meer voorkomen. Menselijke relaties ondergaan veranderingen in de verschillende levensstadia, zeker als er een extra stadium bij komt. Vragen rijzen omtrent de vergankelijkheid, niet alleen van levende wezens, maar ook van de planeet. Voor het eerst komt vergankelijkheid pal tegenover duurzaamheid te staan. Zo ook in dit boek over niet-alledaagse relaties, over een goed onderhouden weerstand tegen berusting. In de drie delen van dit boek bestaat die weerstand

bij gratie van afstand. Bevreemdend is het dat sommige relaties het beter doen op afstand dan in de nabijheid. Nabijheid is aanvankelijk de meest werkzame factor, maar gaandeweg komt er meer afstand kijken bij de manier waarop we met de dingen en met elkaar omgaan. Niet om het prijzen van afstandelijkheid gaat het, maar om het verstevigen van broze banden, steeds opnieuw. Tot hoever reiken de draden die we spannen?

FILOSOFISCH ESSAY

Levenskeuzes

WAT IS ER GEBEURD?

De herstelde mens. De verbeterde mens. De gecorrigeerde mens. Allerhande technologieën staan in dienst van de mens die langer en beter zal leven. De eenentwintigste-eeuwse mens kan een beroep doen op verschillende levensverlengende ingrepen. Wat daarin opvalt, is hoe passief we deze veranderingen ondergaan, en vooral ook de berichtgeving erover. Bestond er vroeger nog enige zelfstandigheid in het innemen van een positie, nu lijken we gedwee en volgzzaam de technologische vooruitgang te ondergaan en de gevolgen ervan af te wachten.

Toch zullen we 'het' zelf moeten doen. Ook al slagen we erin om het lichaam bij te werken en tot honderd te leven, onze mentale staat zal moeten volgen. Wie zich door de laatste snufjes laat bijwerken, zal ook zelf veranderen, zal zijn 'zelf' ongemerkt aan dat proces onderwerpen. Daar wordt te weinig rekening mee gehouden. Te weinig wordt er gedacht in termen van het verborgen regeneratievermogen van de mens. Dit essay gaat voornamelijk over de ontdekking en instandhouding van dat verborgen vermogen, van de menselijke capaciteit om in te gaan tegen het proces van toenemende instrumentalisering.

Misschien zijn wetenschappers er te gerust in: na de lichamelijke prothesen en implantaten zal het bewustzijn klinisch worden aangepakt. Een gevoelsprothese, een spirituele donor, een ingeplante psyche. Dat klinkt ongeloofwaardig, maar er wordt over gespeculeerd. We denken hoe langer hoe meer in termen van vervangbaarheid. De technofilie, die een activerende component bevat, gaat langzaam over in een passieve technopathie. In het derde millennium staat

functionele efficiëntie voorop. En als de technische ingrepen, transplantaten of robotisering eenmaal een feit zijn – bewustzijnsverruimend of niet – dan rest ons enkel nog het uitvinden van een brein waarop dat alles kan worden uitgetest.

De herleiding van het bewustzijn tot een brein zal beslist gevolgen hebben voor wat we aanduiden met het begrip ‘zelf’. In het oud-Griekse Delphi veronderstelde het befaamde ‘ken jezelf’ een tweedeling: een ik dat kent, voelt en handelt, en een zelf dat daar het voorwerp van is. Vandaag zou je kunnen spreken van ‘ikzelf’ of ‘mijn ik’, van ‘mijn zelf’ of ‘mezelf’. Volgens de Duitse filosoof Hegel veroorzaakt het denkproces per definitie een ontdebelling. En dat begint al met het zelfbewustzijn. Zodra ik besef dat ik leef, ontstaat het zelfbesef. De bewustwording van het zelf impliceert een ontdebelling, een scheiding tussen ‘ik’ en het ‘gedachte ik’, een afstand tussen het subject dat denkt en het object dat wordt gedacht.

Dat geldt ook voor de kloof tussen ‘ik’ en ‘de wereld’, tussen ‘binnen’ en ‘buiten’. Dat het bewustzijn ongelukkig kan zijn, worden we maar al te goed gewaar als we verscheurd zijn, door een moeilijke keuze of als er iets grondig verkeerd gaat. Hoewel die ervaringen heel echt zijn, en we onverbloemd de waarheid aan onszelf vertellen, doorstaan we toch die ogenblikken die als onaangenaam aanvoelen. We improviseren vluchtwegen die het dichtst binnen in ons bereik liggen. Een mailtje of telefoontje naar wie bereikbaar is, ligt het meest voor de hand.

Nooit eerder was het tegelijk zo makkelijk en zo moeilijk om iemand direct aan de lijn te krijgen. Nog voor we wakker worden, is het al bezig. Berichtjes die 's nachts werden verstuurd maken hun opwachting. Miljarden elektronische signalen die de wereld rondgaan. Tegelijk was het nooit zo moeilijk om met iemand af te spreken en een diepgaand gesprek te voeren. Om tijd te vinden en elkaar te ontmoeten, om naar elkaar te luisteren. Zelfs al houden we ervan om in het verhaal van iemand anders verwickeld te raken, of om eventjes niet alleen met onszelf te moeten leven. Verleren we het echt om stilletjes met onszelf samen te zijn? Had de Franse dichter Pascal reeds in de zeventiende eeuw gelijk toen hij stelde dat zo weinig mensen alleen kunnen zijn in een kamer? Hoe meer ramen en deuren – en vandaag digitale schermen – uitnodigend lonken, hoe meer we dreigen opgesloten te raken in ons bestaan. We slagen er nauwelijks in simpelweg tweevoudig te zijn. Zonder ons achter iemand

anders te verschuilen. We weten al bijna niet meer hoe we met onszelf kunnen omgaan. Wat is er gebeurd?

TWEE TENDENSEN

Eeuwenlang weerspiegelden religie en filosofie het ideaal van de verheffing van de mens tot een 'hogere' wezen. Pas in de achttiende eeuw herontdekte de mens een wijsheid die 3500 jaar geleden ontsproot in de woestijngebieden van Iran. Het hogere, nobelere wezen dat de mens zou worden, lag sinds jaar en dag besloten in hemzelf – in de onherbergzame woestijn die hij voor zichzelf is en die hem kan brengen tot een meer doordachte levenswijze. Als hij zijn blik tenminste niet afwendt van het licht, het symbool van wijsheid, dat door niemand kan worden opgeëist. De filosofie van het licht werd lang geleden geformuleerd door Zarathustra Spitama. Hij leefde omstreeks 1500 voor onze tijdrekening en stond met zijn existentiële inzichten model voor onder meer het hindoeïstische, joodse, boeddhistische, platonische en christelijke gedachtegoed en de oosterse en westerse wijsbegeerte.

De proto-filosofische bewoordingen van Zarathustra komen neer op het volgende. De mens evolueert in de richting van het licht, groeit toe naar meer wijsheid en bezonnenheid. Dat is althans zijn potentieel. Ieder levend wezen heeft het in zich om zich te ontplooiën en open te bloeien. In de *Gatha's*, de zeventien gezangen of hymnen die worden toegeschreven aan Zarathustra, staan licht en duisternis tegenover elkaar. Beide zijn substantiële elementen in het zelfonderzoek. Ze fungeren als twee componenten die onontbeerlijk zijn voor de keuzevrijheid, voor de inspraak die de mens heeft in zijn bestemming. In die zin heeft elk wezen zowel licht als duisternis nodig om te groeien. In het proces van bewustwording ervaart de mens dat hij wordt aangetrokken door het licht, maar ook door de duisternis. Zarathustra benadrukt deze twee tegengestelde bewegingen die in de mens onrust veroorzaken. Ze veroorzaken twijfel en onvrede, vooral als hij er zich onvoldoende rekenschap van geeft. De twee tegengestelde tendensen zijn volgens Zarathustra permanent in ons aan het werk.

De eerste tendens tot echtheid stelt ons in staat om weerstand te bieden aan de spontane neiging tot het verdraaien van de feiten, aan

de tendens tot onechtheid. Of aan de aandrang om de dingen naar onze hand te zetten in de veronderstelling dat we anderen te slim af kunnen zijn. Dat komt ons groeipotentieel niet ten goede, want in plaats van meer echtheid toe te laten in ons bestaan, neemt de tendens tot het vervormen van de werkelijkheid de bovenhand. We houden onszelf iets voor. Wanneer angsten en foute motivaties ons leven beheersen, spoort de tendens tot onechtheid en misleiding ons aan om misbruik te maken van andermans goedgelovigheid of om voorwendsels te bedenken. In plaats van onze neiging naar eigenbelang in te perken, worden we aangezet tot leugenachtigheid of schijnheiligheid.

Om de tendens tot meer echtheid te stimuleren, reikt Zarathustra ons een motto aan: 'juist denken, juist spreken, juist handelen'. De afstand tussen ons denken en ons doen, tussen wat we zeggen en wat we uitvoeren, is hem immers niet ontgaan. Hij stelt dat de driedelige formule fungeert als een krachtig verificatieprincipe, als een werktuig dat ons van onze leugenachtigheid bewust maakt. Hoe vaak doen we inderdaad het tegenovergestelde van wat we zeggen? En negeren we het feit dat we handelen tegen beter weten in? In principe zijn we er heel bewust van hoe weinig correct we met elkaar omgaan, maar iets weerhoudt ons ervan om de tendens tot echtheid dieper te laten doorwerken. Wellicht ontbreekt de juiste motivatie of hebben we nog niet goed het belang van de driedelige formule begrepen. Deze stimuleert onze aandacht voor correcte uitspraken en doet onze oriëntatie op consequent handelen bijstellen. Dit eeuwenoude instrument vormt een aandrijvingskracht voor de keuzevrijheid. Telkens wanneer we er niet in slagen om de daad bij het woord te voegen, staan we voor een keuze. Of we stellen iemand anders in het ongelijk en proberen aan de buitenkant de indruk te wekken van een integere persoonlijkheid. Of we geven toe dat we hiermee onszelf – iets in onszelf en ons 'zelf' – op het verkeerde been zetten. Maar dat is niet eenvoudig.

De tweede tendens zorgt ervoor dat we ons niet verzetten tegen de verdraaiingsmechanismen. Integendeel, we zetten een aantal hinderenissen uit die de tendens tot echtheid tegenhouden. We laten ons verleiden door de zeer natuurlijke neiging om de dingen naar onze hand te zetten. We doen aan zelfbedrog. We spelen vals. We vallen daaraan gemakkelijk ten prooi als we er niet doelbewust tegenin gaan, als we niet expliciet voorrang verlenen aan de eerste tendens. Want de nei-

ging tot misleiding gaat niet vanzelf weg en laat ons met groot gemak onze slechte gewoonten ontkennen en nieuwe uitvluchten verzinnen. Alleen de eerste tendens tot echtheid kan ons wat weerbaarder maken tegen doelbewuste oplichting, onschuldige oneerlijkheid of regelrechte misleiding. Als we daar evenwel weerstand aan bieden, blijkt hoe moeilijk het is om onszelf niet een rad voor de ogen te draaien. Zelfs wie zich van zijn onechtheid bewust wordt, kan er jaren over doen voordat hij enig resultaat boekt. Anders gezegd, de tendens tot meer echtheid is een potentieel dat in iedereen aanwezig is, maar dat dagelijks te activeren valt. Wie dat potentieel minacht of er onvoldoende aandacht aan besteedt, krijgt nog meer te kampen met de tendens tot onechtheid. En wellicht ook met die van anderen.

Als de tendens tot onechtheid vrij haar gang kan gaan, dan brengt ze steeds meer onechtheid voort, meent Zarathustra. Ze is gericht op de verzwakking en uitschakeling van de tendens tot echtheid. Ze teert erop en genereert alleen haar eigen vermogen tot onechtheid. Vandaar het belang van het bieden van weerstand eraan door de eerste tendens. Deze werkt als een zelfstandige kracht, als een regenererende drijfkracht. Haar slaagkans tot het bieden van weerstand aan haar tegendeel kan toenemen in elke poging daartoe. Is de tweede tendens uit op de overwinning en uitschakeling van elke poging tot meer echtheid, dan is ze van die laatste des te afhankelijker. Daarentegen is de eerste tendens zelfstandiger en probeert ze telkens weer kracht te putten uit elke vernieuwde poging tot meer echtheid. Uiteraard kan het ontmoedigend zijn om vast te stellen dat zelfs in de meest eenvoudige handelingen woord en daad niet samenvallen. Toch is de afstand tussen wat we zeggen en wat we doen bedoeld als een uitnodiging het steeds weer opnieuw te proberen. Zodra we een woord uitspreken, ontdekken we de afstand tussen zeggen en doen, maar laten we ons daardoor van ons stuk brengen? Juist omdat we beseffen dat we gemakkelijk kunnen worden misleid, zijn we des te meer op onze hoede. Kortom, ook al ligt de paralyserende, blokkerende tendens steeds op de loer, de tendens tot echtheid is beweeglijk en stuwend en geeft zich niet gewonnen.

PRIMORDIALE KEUZE

In de *Gatha's* komt duidelijk tot uiting dat de zelfbewuste mens zich op elk ogenblik van zijn bestaan kan verzetten tegen verlamme-

handelingen, dankzij een voorafgaande en doordachte keuze. Tenminste, als hij er iets voor voelt om zijn denken, spreken en handelen wat meer in overeenstemming te brengen, en hij openstaat voor wat hem, en zijn lotgenoten, vooruit kan helpen op het levenspad. In het moeizame proces van het zelfonderzoek is het volgens Zarathustra iedereen gegeven om de drievoudige formule een kans te geven, en er gaandeweg een sociale praktijk van te maken. Als bedenker van de afstand tussen gedachte, woord en handeling aan de oorsprong van onze inconsequenties, begint hij bij de individuele praktijk, die zijn vruchten kan afwerpen binnen een netwerk van gelijkgezinden. Maar voordat het zover is, ligt de focus op het proberen juistheid te bereiken in het denken, het spreken en het handelen. Op de afzonderlijke inschatting van de kloof tussen zeggen en doen, tussen denken en zijn. Juist of correct denken, spreken en handelen maakt ons aandachtig voor de afwijkingen tussen de persoon die we menen te zijn en de persoon die we wensen te worden. Alleen wijzelf kunnen de grootte van de kloof inschatten. De mate waarin echtheid en onechtheid aanwezig zijn in ons bestaanswijze kunnen we afmeten aan deze formule, die we onszelf steeds weer onder de aandacht brengen.

Jarenlange oefening in zelfonderzoek kan ons op het spoor doen komen van de impact van de twee tendensen in ons, zodat we nadrukkelijk de voorrang kunnen geven aan de stimulerende tendens. Het is de bedoeling dat we die tendens verkiezen en minder gemakkelijk vervallen in gemakzucht, veinzerij of doemdenken. Omdat we die keuze zelf maken, brengen we die constant in herinnering. Ze is primordiaal in die zin dat ze als potentieel ingeschreven is in de natuur van ons bestaan, maar door ons dient te worden opgewekt en onderhouden. Nu is het zo dat de primordiale keuze niet herleid kan worden tot een methode en inhoudelijk niet aan anderen voor te schrijven is. Niemand kan voor iemand anders bepalen wat hem vooruit helpt, of wat tegenwerkt en het individuele potentieel beschadigt. De deelbare factor zit in het op je nemen van de driedelige formule en het maken van de primordiale keuze waardoor we in staat worden gesteld om elkaar indirect te sterken. Om beter weerstand te bieden tegen de listen van de rede. Om te doorzien dat het tegenwerken van het groeipotentieel je als mens niet verder helpt. Wie zich laat verleiden door kleine misdrijven of door criminele handelingen – diefstal, fraude, misbruik van fondsen, verkrachting, moord – zal merken dat deze reëel kunnen worden uitgevoerd, maar

dat ze fundamenteel niet veel opleveren en niet vooruithelpen in het bestaan. De potentieel aanwezige kansen op zelfontplooiing worden door geweld uitgehouden en afgebroken. En dat in tegenstelling tot de groei­kracht van de tendens tot meer echtheid, die bepalend is voor de toekomstige zelfontplooiing en het samenleven. Het belang ervan kan worden afgeleid uit de wijze waarop mensen met elkaar omgaan. De vraag is dan hoe meer mensen duurzaam kunnen ontdekken dat de ontwikkeling van de persoon die ze wensen te worden voor hen klaarligt, maar dat ze die door de primordiale keuze dienen te bevestigen.

De primordiale keuzevrijheid is die tussen de stimulerende levens­keuze, met een regenererende werking, en de passieve, nabootsende levenswijze die ons doet vluchten in tijdelijke opvang­oorden. Belangrijk is dat we de verschillende manieren van leven opzoeken en ons bestaan eraan afmeten. Dat we ons spiegelen in de waad­plaatsen van de menselijke illusies en er de reflectie in herkennen van het verschil tussen wat geen lange duur beschoren is en wat een groeipotentieel heeft. Die ervaringen zijn van levensbelang. Zodat we gaandeweg ondervinden dat teren op een afstomp­ende fictie iets anders is dan aandachtig worden voor het potentieel dat latent in ons leeft en zijn opwachting maakt. Zo komen we tot de vaststelling dat het regeneratie­proces een werk van lange adem is, en hoort bij een meer duurzame context. We bespeuren in de heropleving van energie hoe afhankelijk we zijn van rustperiodes, van pauzes. Soms zelfs van een leegte, van een opgeschort oordeel of een opdringerige moedeloosheid. Plotse opgewektheid kan even onverwacht als on­voorziene neerslachtigheid de kop opsteken. Ons bestaan trekt zich af en toe terug in een verlies van zin, maar dat kan worden opgevat als een onvermijdelijke factor. Alsof we ergens tegen beschermd moeten worden. Alsof een duistere wending soms betere vruchten kan afwerpen. De werking van het regeneratie­vermogen doet ons de dingen telkens opnieuw bekijken en beleven.

De levenswijze waar we voor kiezen houdt verband met de twee tegengestelde tendensen in de mens. Deze kunnen worden verduidelijkt als de 'creatieve twee', als tegenstrijdige tweelingbewegingen. Zoals gezegd werkt de tendens tot echtheid stimulerend, terwijl de tendens tot onechtheid een stagnerend effect heeft. Deze twee bewegingen stellen ons in staat om het verschil tussen beide tendensen te duiden aan de hand van de soort werking die ze uitoefenen.